

Dílna restaurování papíru v Českém muzeu hudby

JANA BÉNOVÁ

České muzeum hudby (ČMH) má k dispozici celkem dvě restaurátorské dílny, které jsou situovány v zadním traktu hlavní budovy v ulici Karmelitská na Malé Straně v Praze. Jedna dílna slouží k restaurování hudebních nástrojů, především nástrojů strunných, žesťových a klávesových. Je dimenzována pro dva restaurátory, zatímco dílna restaurování papíru pro jednoho pracovníka.

Do budovy v Karmelitské ulici se sbírky Českého muzea hudby přestěhovaly v roce 2003 z Velkopřevorského paláce na Malé Straně, který byl restituován Suverénním řádem maltežských rytířů a navíc v roce 2002 zasažen povodní. Po rozsáhlé rekonstrukci se nové působiště Českého muzea hudby slavnostně otevřelo veřejnosti v roce 2004.

Díky dotacím Ministerstva kultury ČR byla také vybudována a vybavena dílna pro restaurování papírových sbírek. Dříve pracovala restaurátorka ČMH v konzervátorské dílně na Žižkově (Krásova 29, Praha 3) společně s restaurátorkami Knihovny Národního muzea a sbírky ČMH tedy musely cestovat přes Prahu za ní. V roce 2010, kdy jsem nastoupila do muzea na pozici restaurátorky papíru, byla dílna v hlavní budově ČMH již poměrně dobře zařízena. Základem restaurátorského vybavení je samozřejmě dostatečně velký a praktický pracovní stůl, v tomto případě vyrobený na míru, s bohatým úložným prostorem na nejrůznější materiály a nářadí. Nepostradatelnou součástí dílny je také velká vana na mokré procesy, zařízení na úpravu vody (vyrábí vodu demineralizovanou nebo obohacenou pro odkyselování), klimatizační komora, parový zvlhčovač s regulovatelnou teplotou páry, pákové nůžky a kvalitní osvětlení. Další vybavení bylo nutno postupně dokoupit. Dosud se podařilo vybavit dílnu těmito přístroji a zařízeními: vakuový odsávací stůl, laboratorní váhy, knihařský šicí stávek, tyčový mixér, stolní lupa s osvětlením a digestoř, kterou využívají všichni restaurátoři ČMH. Samozřejmostí je každoroční nákup spotřebního materiálu a drobného nářadí podle potřeby. Restaurátor má k dispozici malé kancelářské zázemí pro vytváření a ukládání odborné dokumentace i software potřebný k přípravě různých faksimile a kopií pro výstavní účely.

Dílna obhospodařuje papírové fondy všech oddělení Českého muzea hudby, tedy i Muzea Antonína Dvořáka a Muzea Bedřicha Smetany. Jedná se o poměrně rozsáhlé spektrum typů dokumentů z různých období (od středověkých až po novodobé a současné materiály, a to rukopisy, tisky, grafické listy, kresby a malby na papírové podložce, fotografie, negativy atd.).

Dlouhodobým cílem práce restaurátora papíru je likvidace škod po povodních. Kromě toho postupně a na základě priorit jednotlivých oddělení věnuje péči všem papírovým sbírkám, poskytuje pomoc při jejich ukládání do nových úložných systémů, konzultuje s ku-

rátory speciální problémy (např. týkající se vazby knih) a připravuje exponáty pro výstavní účely muzea i pro jiné instituce (zápůjčky na výstavy apod.).

Největší objem papírových dokumentů se nachází v **hudebněhistorickém oddělení ČMH**, jehož jádro tvoří rukopisy a tisky od počátku 18. století do současnosti. Tento notový archiv byl v roce 2002 poměrně značně poškozen povodní. Materiály, většinou nevázané, s rozsáhlými zateklinami, povrchovým znečištěním a četnými trhlinami restaurátor list po listu čistí mechanicky a ve vodní lázni, případně je odkyseluje, opravuje trhliny a doplňuje chybějící místa papíru. Zrestaurované hudebniny jsou pak uloženy do nových stabilních obalů.

Do notového archivu patří i sbírka autografů nejpřednějších skladatelských osobností: nejvýznamnější díla se restaurojí také mimo ČMH na podkladě výběrových řízení. V samostatném sbírkovém úseku AZ jsou soustředěny prameny duchovní a světské hudby jednohlasé i polyfonní. Stáří těchto rukopisů a tisků se pohybuje od 14. do 18. století. V letech 2011 a 2012 byl proveden průzkum fyzického stavu celého fondu AZ a všechny signatury uloženy do archivních krabic vyrobených na míru. Svazky jsou postupně restaurovány, některé z nich opět mimo ČMH. V letech 2014 a 2015 byly takto zrestaurovány tři rukopisné kancionály z 16. a 17. století, konkrétně Kancionál sedličanský-Kopidlanského (AZ 34) a dva sborníky písní i vícehlasých skladeb údajně z Ledče nad Sázavou (AZ 2, AZ 3).

Předmětem restaurátorských zásahů byly také písemnosti a drobné tisky z úseku nenotových archiválií (korespondence osobností hudebního života, osobní doklady, rukopisné poznámky a pamětní zápisy, koncertní a divadelní programy, plakáty, novinové výstřižky atd.) a materiály z ikonografické sbírky, která obsahuje plastiky, obrazy, grafiku, fotografie a negativy. Ve sbírce se nacházejí i osobní předměty z majetku umělců, např. vyznamenaní, řády, stříbrné věnce a nejrůznější dary, ale i jednotlivé kusy nábytku. Tyto dokumenty a předměty se často využívají pro výstavní účely.

Velkou pozornost věnovali restaurátoři sbírkové knihovně ČMH, která byla citelně zasažena povodní a v letech 2006 a 2007 obdržela od Ministerstva kultury ČR dotaci na restaurování a převazbu knih a libret. V péči o knihovnu pokračuje restaurátorská dílna i nadále.

Muzeum Bedřicha Smetany má rozsáhlé sbírkové fondy, jejichž základem je Smetanova pozůstalost. Kromě ní jsou tu početné ikonografické sbírky, notový archiv, tisková dokumentace, knihovna a fonotéka, které dokumentují nejen Smetanův život a tvorbu, ale i jeho dobu a šíření jeho děl. V dílně ČMH byla např. zrestaurována autografní partitura opery *Braniboři v Čechách*.

Těžištěm sbírek **Muzea Antonína Dvořáka** jsou zejména notové autografy, korespondence i další listinné materiály, výtvarná díla a dobové fotografie, programy, plakáty, předměty osobní potřeby Antonína Dvořáka atd. V roce 2013 jsme nakoupili větší množství materiálu archivní kvality pro výrobu obalů na trojrozměrné předměty z pozůstalosti Antonína Dvořáka, které byly systematicky uloženy do nových krabic a obalů vyrobených jim na míru.

Pro názornou představu, jak může práce restaurátora vypadat, uvádím tři zajímavé příklady, s nimiž jsem se setkala:

• **Rukopisný kancionál** (NM-ČMH VI C 162) z přelomu 18. a 19. století byl dochován v torzovitém stavu. V roce 1905 ho do své sbírky získal Ondřej Horník (1864–1917) a s jeho odkazem se dostal začátkem roku 1918 do Národního muzea. Domnívám se, že kancionál nikdy neměl klasickou knižní vazbu. Vznikal v průběhu mnoha let, což dokládají různé styly rukopisů, přičemž jeho velkou část napsal Martin Broulík, kantor z České Třebové. Jednotlivé papírové složky zřejmě byly postupně doplňovány a přiřívány ke knižnímu bloku, o čemž svědčí také různé rozměry listů. První listy knihy byly slepeny k sobě a tvořily tak jakousi desku (konec kancionálu se bohužel nezachoval, stejně tak „deska“). Listy rukopisu byly značně zašpiněné, potrhané, na několika místech částečně nebo úplně vytržené.

Kancionál / Cantional

Rukopis, Martin Broulík, Česká Třebová, cca 1800 / Manuscript, Martin Broulík, Česká Třebová, ca. 1800
Stav po restaurování, pohled na doplnění strany a na šití knižního bloku / Condition after restoration, view of added portion of a page and sewing of the book block
NM-ČMH-HHO VI C 162

Po očíslování listů byl knižní blok rozebrán na jednotlivé dvoulisty, příp. jednolisty, které jsem nejprve mechanicky vyčistila měkkou gumou a štětcem. Poté následovalo čištění v teplé vodní lázni, kde došlo k dalšímu vyčištění a odlpavení nečistot. Trhliny jsem oprávil tenkým japonským papírem, který je velmi pevný a na listu přitom téměř neznatelný. Pokud chyběla menší část listu, byla doplněna silnějším japonským papírem vhodné barvnosti. Pokud se dochoval pouze malý fragment listu, byl doplněn tak, aby nedocházelo k jeho dalšímu poškozování, případně byl list doplněn pouze částečně na rozměr křídélka. Badatel pak jednoduše pozná, že v bloku chybí list. Po vyspravení a kompletaci všech složek byl knižní blok ušit tzv. řetízkovým stehem, který je vhodný pro torzovitá díla, umožňuje snadné otevírání bloku a nezatěžuje ho. Rukopis se i nadále nachází v torzovitém stavu, knižní vazba nebyla rekonstruována. Je uložen v obalu archivní kvality vyrobeném na míru.

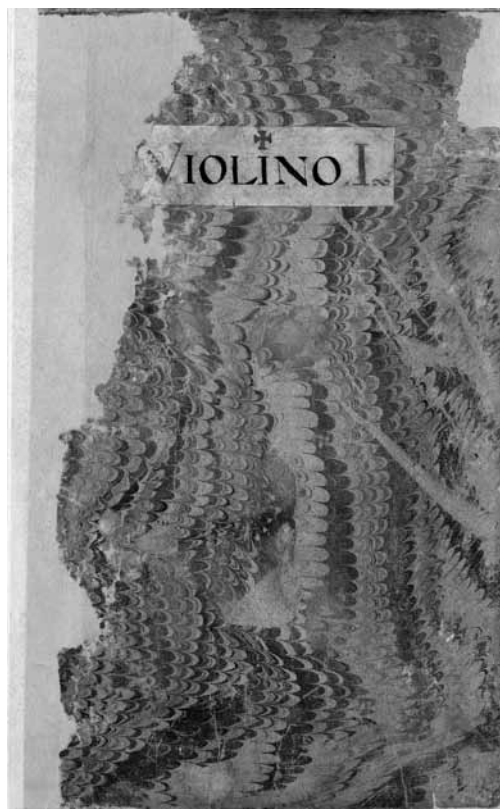
- Vázaná partitura opery **Francesca Bartolomea Contiho *Amore in Tessaglia*** (NM-ČMH XLI C 317) v opisu z poloviny 18. století byla poškozena vodou a při záchranných pracích nešetrně zdeformována. V tomto stavu byla také zamražena a vysušena. Na restaurátora „zbylo“ knihu vyrovnat a doplnit chybějící části usňového knižního potahu. Zatekliny v knižním bloku jsou ponechány jako svědectví historie této knihy.

- Opravdu nečekaný výsledek přineslo restaurování několika tisků z 1. poloviny 18. století. Původním záměrem byla záchrana vázaných hlasů skladby ***Psalmodia harmonica ... sive Psalmi vespertini*** od **Andrease Oswalda** (vydáno 1733, NM-ČMH XIII D 323). Poškozeny byly především jejich polopergamenové vazby, avšak svazky v minulosti degradovala také plíseň, která pronikla skrz knižní desky až na listy. Některé hlasy měly vazbu narušenou natolik, že ji bylo nutno rekonstruovat. Hřbety vazeb byly potaženy pergamenovou makulaturou s notací, na deskách se uplatnil červený mramorový papír. Při restaurování jsem zjistila, že jednotlivé kusy pergamenu na sebe navazují. Od kurátorky jsem si vyžádala ještě další tři hudebniny s obdobným typem vazby. Nakonec se ukázalo, že se

jedná o tentýž zdroj pergamenu, fragment liturgické knihy, který byl druhotně využit na vazbu tisků z 18. století. Kurátorka fragmenty s českou chorální notací sestavila v pořadí, jak jdou za sebou.¹ Adjustovány byly do průhledných melinexových kapes a jsou nyní uloženy pod samostatnou signaturou AZ 89. Všechny tištěné hlasy byly plně restaurovány a knižní vazby rekonstruovány za použití dochovaných materiálů (lepenkové desky, mramorový papír). Na potažení hřbetů jsem použila nový pergamen, mramorové papíry byly zpevněny, případně plně nahrazeny kvalitním ručním papírem.

Restaurátoři papíru se v Českém muzeu hudby účastní realizací velkých výstavních projektů, stejně jako krátkodobých výstav. Často tam prezentují i svou odbornou práci, která jinak většinou zůstává veřejnosti skryta.

1) Viz ŠTEFANCOVÁ, Dagmar: *K historii a obsahu pozdně středověkého fragmentárního graduálu AZ 89*, *Musicalia*, roč. 7, 2015, č. 1–2, s. 28–40 (česká verze), 41–54 (anglická verze).

Andreas Oswald a S. Cecilia: *Psalmodia harmonica, Sive Psalmi vespertini*

Tisk, Jacob Lotter, Augustae Vindelicorum [Augsburg] 1733, part Violino primo, stav po restaurování / Print, Jacob Lotter, Augustae Vindelicorum [Augsburg] 1733, Violino primo part, condition after restoration
NM-ČMH-HHO XIII D 323

The Paper Restoration Workshop at the Czech Museum of Music

JANA BÉNOVÁ

The Czech Museum of Music (ČMH) has two restoration workshops at its disposal located in the rear wing of the main building on the Karmelitská Street in Prague – Malá Strana. One workshop serves for the restoration of musical instruments (mostly string, brass, and keyboard instruments). That workshop's dimensions allow for two restoration workers, while the paper restoration workshop has room for one worker.

The collection of the Czech Museum of Music was moved in 2003 to the building on the Karmelitská Street from the Grand Priory Palace in Prague – Malá Strana, which was turned over to the Sovereign Military Order of Malta as restitution, and which had also been damaged by flooding in 2002. After extensive renovations, the Czech Museum of Music ceremonially opened its new facility to the public in 2004.

Thanks to subsidies from the Ministry of Culture of the Czech Republic, a workshop was also built and equipped for the restoring of paper collections. The restorer for the Czech Museum of Music formerly worked at the restoration workshop in Prague – Žižkov (Krásova 29, Prague 3) together with the restorers of the National Museum Library, so the collections of the Czech Museum of Music had to be taken there through Prague. In 2010, when I came to work for the museum as a paper restorer, the workshop in the main building of the Czech Museum of Music was already relatively well equipped. The basic restoration equipment is sufficiently large, of course, and there is a practical workbench, custom made in this case, with plenty of storage space for a variety of materials and tools. An essential feature of the workshop is a large tub for wet processes, water treatment equipment (to make demineralized water or enriched water for deacidification), a climate regulating box, a steamer with a steam temperature regulator, lever shears, and high-quality lighting. Additional equipment had to be purchased over time. So far, the workshop has been fitted with the following instruments and equipment: a vacuum suction table, laboratory scales, a binding sewing frame, a stick mixer, a desk magnifying glass with a light, and a fume hood used by all of the restorers at the Czech Museum of Music. Naturally, consumable materials and small tools are purchased each year as needed. The restorer has a small office available for producing and filing the technical documentation and software needed to prepare various facsimiles and copies for exhibitions.

The workshop cares for the paper items in the collections of all departments of the Czech Museum of Music, including the Antonín Dvořák Museum and the Bedřich Smetana Museum. This involves a relatively wide range of types of documents from various periods

(from medieval to modern and contemporary materials including manuscripts, printed material, graphic art prints, drawings and paintings on paper, photographs, negatives etc.).

The long-term goal of the paper restorer is to repair damage caused by the flood. In addition, on the basis of the priorities of individual departments, it systematically cares for all paper in the collections, assists with their saving in new storage systems, and consults with curators on special problems (e.g. concerning bookbinding) and the preparation of exhibits for display at museums and other institutions (loans for exhibitions etc.).

The greatest volume of paper documents is found at the **Music History Department of the Czech Museum of Music**, the core of which consists of manuscripts and printings dating from the early eighteenth century through the present. These music archives were rather severely damaged by flooding in 2002. The materials are mostly unbound, with large areas of water damage, contaminated surfaces, and numerous tears. The restorer cleans them page by page mechanically and in a water bath, performs deacidification if necessary, repairs torn pages, and replaces missing parts of the paper. Once restored, music is then put inside new, stable covers.

The music archives also contain a collection of autograph manuscripts by the greatest composers. The most important works are restored outside of the Czech Museum of Music by contractors selected by competitive bidding. Sources of sacred and secular monophonic and polyphonic music are concentrated in the separate AZ collection department. These manuscripts and printed items date from the fourteenth through the eighteenth centuries. In 2011 and 2012, a survey was conducted of the physical condition of the entire AZ collection (a special collection of the oldest materials), and all of the catalogued items have been stored in custom-made archival cartons. The volumes are gradually being restored, some of them, again, outside of the Czech Museum of Music. In 2014 and 2015, three manuscript cantionals from the sixteenth and seventeenth centuries were restored: the Sedlčany-Kopidlanský Cantional (AZ 34) and two collections of songs and polyphonic compositions said to be from Ledeč nad Sázavou (AZ 2, AZ 3).

Also among the restored objects are written materials and small printed items from the collection of non-musical archival materials (correspondence with figures from the world of music, personal documents, manuscript comments and commemorative inscriptions, concert and theatre programmes, posters, newspaper clippings etc.) and materials from collections of iconography containing sculptures, paintings, graphics, photography, and negatives. The collection also contains personal items that belonged to artists, such as plaques, medals, silver wreaths, and gifts of various kinds; there are even pieces of furniture. These documents and objects are often used for exhibitions.

The restoration staff has devoted a great deal of attention to the building which houses the collections of the Czech Museum of Music, which suffered considerable flood damage, and in 2006 and 2007 it received a subsidy from the Czech Ministry of Culture for the restoring and rebinding of books and librettos. The restoration workshop is continuing to care for the library's holdings.

The **Bedřich Smetana Museum** has extensive holdings, primarily consisting of the Smetana estate. In addition, there are large collections of iconography, archives of printed music and documentation, a library including a collection of recordings documenting not only Smetana's life and works, but also his era and the dissemination of his works. For example, the autograph manuscript score of the opera *Braniboři v Čechách* (The Brandenburgers in Bohemia) was restored at the Czech Museum of Music workshop.

The collections of the **Antonín Dvořák Museum** consist mainly of music, correspondence and other documents, artworks and period photographs, programmes, posters, personal items belonging to Antonín Dvořák etc. In 2013 we

purchased a rather large quantity of material of archival quality for making covers for three-dimensional objects from the Antonín Dvořák estate, which have been systematically packed in new boxes and packaging custom made for them.

As an illustration of what the work of a restorer can look like, below are three interesting examples that I have encountered:

- **A manuscript cantional** (NM-ČMH VI C 162) from the late eighteenth or early nineteenth century has been preserved as a torso. Ondřej Horník (1864–1917) acquired it for his collection in 1905, and it came to the National Museum with his estate in early 1918. In my opinion, this cantional never had a classic binding. It was made in the course of many years, as is shown by the various styles of manuscripts, but the bulk of it was written by Martin Broulík, a cantor from Česká Třebová. Individual paper sections were apparently added successively and sewn into the book block, as can be seen by the different page dimensions. The first pages of the book were glued together, thereby creating a sort of cover (unfortunately, the end of the cantional and the “cover” have not been preserved). The pages of the manuscript were quite dirty, torn, and partially or even completely torn out in places.

Bedřich Smetana: *Braniboři v Čechách* / *The Brandenburgers in Bohemia*

Autograf partitury, 2. dějství, 1863, ukázka restaurátorského zá-sahu / Autograph manuscript of the score, Act II, 1863, sample of the restorer's work

NM-ČMH-MBS S 217/1189/2

After the pages were numbered, the book block was disassembled into individual bifolia or single sheets, which I first cleaned mechanically with a soft eraser and a brush. This was followed by cleaning in a bath of warm water for further cleaning and rinsing away of contamination. I repaired tears using thin Japanese paper that is very strong but almost cannot be noticed on the page. When a smaller portion of a page was missing, it was supplemented with strong Japanese paper of the appropriate color. If only a small fragment of a page was preserved, it was supplemented in order to prevent further damage to it, or the page was only partially replaced by sewing on tape. A researcher can now see that a page is missing from the text block. After all of the components were repaired and assembled, the text block was sewn using “chain stitching”, which is appropriate for fragmentary works, allowing the easy opening of the text block without putting it under stress. The manuscript is still in a fragmentary condition, and the binding has not been reconstructed. It is kept in a custom-made, archival-quality cover.

- The bound score of **Francesco Bartolomeo Conti's** opera *Amore in Tessaglia* (NM-ČMH XLI C 317) in a copy from the mid-eighteenth century suffered water damage, and it was warped because of careless handling during the flood emergency. In this condition, it was also frozen and dried. It was “left” to the restorer to flatten the book out and to replace the missing parts of the leather cover. Water damage has been left in the text block as evidence of the book's history.

- The restoring of a few printings from the first half of the eighteenth century brought about a truly unexpected result. The original plan was to save the bound parts for the composition *Psalmodia harmonica ... sive Psalmi vespertini* by **Andreas Oswald** (published in 1733, NM-ČMH XIII D 323). Their semi-parchment bindings suffered the most damage, but the volumes had already been harmed in the past by mold that penetrated through the book covers to the pages. The binding of some parts was so damaged that it had to be reconstructed. The spines of the bindings were covered with parchment wastepaper bearing notation, and red marbled paper was used on the covers. During restoration work, I discovered that individual pieces of parchment were stuck to each other. I requested three more books of music with a similar type of binding from the curator. It turned out that the same source of parchment was involved, a fragment of a liturgical book that was later used for the binding of printings from the eighteenth century. The curator put the fragments with Bohemian plainchant notation in successive order.¹ They were placed in transparent Melinex sleeves, and they are now filed under their own separate shelf mark: AZ 89. All of the printed parts have been fully restored, and the book bindings have been reconstructed using preserved materials (cardboard covers, marbled paper). To cover the spines, I used new parchment, and the marbled paper has been strengthened or has been completely replaced with high-quality handmade paper.

The paper restorers at the Czech Museum of Music take part in the realization of large-scale exhibition projects as well as short-term exhibitions. There, it often presents its specialized work, which otherwise usually remains hidden from the public.

1) See ŠTEFANCOVÁ, Dagmar: *K historii a obsahu pozdně středověkého fragmentárního graduálu AZ 89* (On the History and Content of the Late Medieval Fragmentary Gradual AZ 89), *Musicalia*, vol. 7, 2015, nos. 1–2, pp. 28–40 (Czech version), 41–54 (English version).

Francesco Bartolomeo Conti: Amore in Tessaglia

Opis partitury, kolem 1750, stav před restaurováním / Copy of the score, ca. 1750, condition before restoration

NM-ČMH-HHO XLI C 317

Tatáž hudebnina po restaurování / The same piece of music after restoration